

---

*Мстислав  
Казаків*

УДК 172.1:304.444

## **ГЕНЕАЛОГІЯ «ЗБІРОК» ВЛАДИ У БРУНО ЛАТУРА ТА МІШЕЛЯ ФУКО**

---

Бруно Латур відомий у соціальній і політичній філософії насамперед запровадженням поняття «збірка». Витоки цього поняття можна певною мірою простежити, починаючи з формальної соціології Талкота Парсонса та концепції збірок, представлені в онтології Жюльєн Дельоза. Але найбільш фундаментальний вплив на операційні критерії використання поняття збірки у референційному контексті (тобто в контексті визначення того, що є екстенсіоналом збірки у «зовнішній» соціальній реальності), на думку автора статті, є політична та соціальна теорія Мішеля Фуко. Зв'язок ідей останнього з політичною теорією Латура, на нашу думку, наразі не є достатнім чином дослідженим. Загалом можна говорити про те, що нарис соціальної теорії Фуко, який був принципово незавершеним проектом, набув продовження у соціальній теорії Латура, яка сама являє собою принципово відкриту модель соціального та політичного. Саме на дослідженні аспектів цього зв'язку в рамках аналізу понять «збірка» та «влада» в обох філософів і зосереджено цю статтю з намаганням синтезувати ідеї обох соціальних теорій. Незважаючи на те, що сам Фуко не використовує поняття «збірка» у своїй соціальній та політичній філософії, герменевтична експозиція його думки дає підстави для ототожнення екстенсіоналів ключових концептів Фуко при дослідженні феномену влади та соціальних відносин із екстенсіоналом збірки в Латура.

Для такої експозиції слід почати з розгляду деяких положень політичної та соціальної теорії Фуко.

---

© М. КАЗАКОВ,  
2017

Згідно з ними, сам процес здійснення влади, те, що в нього поійменовано «біополітикою», становить знання, а саме знання збірок — спеціальних збірок, за допомоги яких можна здійснювати і підтримувати управління (владу): «Необхідно, щоб той, хто управляє, знав елементи, які дають змогу зберегти державу, зберегти державу з її силою або з необхідним розвитком сили держави, таким, щоб над нею не панували інші і щоб вона не втратила свого існування. Тобто знання, необхідне суверенові, буде радше знанням речей, ніж знанням законів, і ті речі, які він повинен знати, ті речі, які є самою реальністю держави, це і є якраз те, що за цієї доби звуть “статистикою”. Статистика, етимологічно, є знанням про державу, знання сил і ресурсів, які характеризують державу в даний момент. Наприклад: знання про населення, про його чисельність, його смертність, народжуваність, оцінка різних категорій індивідів у державі та їхнього багатства, оцінка можливих багатств, якими володіє держава: шахти, ліси тощо, оцінка вироблених багатств, оцінка багатств в обігу, оцінка торговельного балансу, розміри мита та податків. [...] Отже, [управління] вже не корпус законів або, коли це необхідно, спритність їх застосування, але сукупність технічних знань, які характеризують саму реальність держави» [Фуко, 2011: с. 358].

Те, що справедливо щодо необхідних знань абстрактної фігури суверена (представника монархії), можна застосувати і до «колективного суверена», яким є влада в сучасній державі. Візьмімо головний принцип, про який говорить Фуко: держава як реальність не представлена субстанцією — вона представлена збірками різних типів, страт, рівнів, видів, підвидів, форм. Управляти державою — здійснювати ефективне управління збірками, вибудовувати між ними відносини, які дають цим збіркам змогу ефективно резонувати, коеволюціонувати і співіснувати, не порушуючи при цьому кордони одна одної і самопідтримуючись за рахунок одна одної. «Держава — це практика», — вважає Фуко. «Держава невіддільна від сукупності практик, — пише він, — які були реальною причиною того, що держава стала засобом управління, засобом дії, а також засобом зв'язку з урядом» [Фуко, 2011: с. 361]. А практика — це безпосередні відносини всередині груп і відносини між групами. Отже, Фуко розглядає державу як особливий різновид внутрішніх і міжгрупових відносин, як виокремлену «частоту соціального резонансу», яка надає державі можливість неперервно «звершуватись» як Події, як реальності, яку ми називаємо соціальною. Для Фуко в його концепції мікрофізики влади не існує ані відносин влади без відповідного утворення царини знання, ані царини знання, яке не передбачало б і разом з тим не утворювало б владних відносин. Влада над суб'єктом — насправді не влада над цілісним суб'єктом, який існує як щось єдине «в собі»: сам суб'єкт розщеплено на збірки, і кожна збірка влади взаємодіє з окремою збіркою, яку виокремлено з суб'єкта, для того, щоб потім «пере-зібрати» його в щось єдине, але трансформоване, вже підлегле дискурсу влади.

Такого висновку можна дійти, розглянувши його тлумачення «феномену душі» у праці «Наглядати й карати» [Фуко, 1999], яка вийшла на чотири роки пізніше його курсу «Лекцій про “волю до знання”» [Фуко, 2016] (проблему «влада — знання» філософ заторкує як у лекційному курсі, так і в книзі, хоча географія досліджень, епохи, епістеми суттєво відрізняються). Згідно з Фуко, душа «породжується процедурами покарання, нагляду і примусу. Ця реальна і тілесна душа не є субстанцією; вона є елементом, в якому поєднуються і виражаються прояви певного типу влади і предметна царина певного знання, вона є механізмом, за допомоги якого відносини влади породжують можливе знання, а знання розповсюджує і зміцнює різного роду впливи влади. Спираючись на цю реальність-денотат, побудували різні концепції, з неї викроїли царини аналізу (такі, як психіка, суб’єктивність, особистість, свідомість тощо); відштовхуючись від неї, створили наукові методи і дискурси, висунули моральні вимоги гуманізму» [Фуко, 1999: с. 45]. Нариси фукольдіанської концепції влади можна також відстежити у наступному переліку збірок (під якими у цьому випадку слід розуміти сукупності практик, відносин суб’єкта та певних засобів управління ним самим): 1) відмежування, специфікація місця (замкненість індивіда на самому собі); 2) розкреслювання і розподіл кожного індивіда по «клітинках», елементарна локалізація (роздроблення «елементарних множин» до нескінченно малого рівня); 3) оцінювання, заохочування, іспит, покарання за певні дії за можливості постійного нагляду (який намагаються здійснювати найбільш повною мірою); 4) створення «корисного» та «позитивного» простору — організація робочого середовища; 5) розподіл за місцем у класифікації — ранжування. Ці не-людські збірки, складені з просторів, інструментів, відносин, практик, правил, у поєднанні з людськими — професіонали-оцінювачі, наглядачі, майстри, командири, вчителі, лікарі тощо — формують тканину областей «малої» дифузної влади, яка виходить з інституцій-збірок, сформованих не на «вищому» рівні — це владні практики тут і зараз, без постійного зв’язку з законодавчими кодексами чи урядом країни. У цих, особливим чином зорганізованих середовищах уможлиблюється: 1) здійснення контролю над діяльністю індивіда (чітке окреслення родів занять, їх циклічне повторення, встановлення соціального ритму); 2) деталізація дії в часово-просторових координатах, встановлення послідовності дій; 3) кореляція тіла суб’єкта з його діями, а також відносини між людськими тілами й об’єктами, інструментальне кодування тіла<sup>1</sup>. Продуктом цих практик є чотири збірки індивіда, які співіснують у конкретному суб’єкті, щодо якого застосовують владні практики: 1) клітинна збірка (яка відноситься до просторового буття суб’єкта); 2) органічна збірка (кодування самого характеру практики); 3) ге-

---

<sup>1</sup> В останньому випадку ми можемо також казати про розподіл цілісних жестів на два паралельні ряди: частини тіла суб’єкта, які використовують, та об’єкти, якими маніпулюють, включаючи безпосередньо у процес практики.

нетична збірка (сума тривалостей і біологічних характеристик об'єкта маніпуляцій влади); 4) комбінована збірка, яка являє собою поєднання 1-ї та 2-ї, 2-ї та 3-ї, 1-ї та 3-ї або всіх трьох збірок одночасно. Підключення індивіда до однієї зі збірок або до всіх одночасно завжди залежить безпосередньо від вибору актора-мережі, від його сутності та безпосереднього впливу на індивіда. Функція управлінців — змусити його через встановлення певних відносин з індивідом та над ним (звідси — надіндивідуальний рівень) і прямої з ним взаємодії насильно включитись в необхідні збірки, підключити його до необхідних мереж. В іншому випадку на нього чекають соціальні «санкції» — від громадського осуду до пенітенціарних служб. Як зловісно жартував Фуко, завдання судді — не забезпечити людину житлом, але — змусити кожного індивіда жити вдома, а не там, де він побажає сам.

Рух, відношення — саме цим, на думку Фуко, має займатись соціальна теорія для того, щоб схопити реальну суть влади, встановити її генеалогію. Цікавою з цього приводу є також і думка Латура: «Соціальне — не загальна міра всіх речей, на кшталт кредитної карти, яку приймають скрізь, а лише рух, який можна вловити лише опосередковано, коли відбувається невелике зрушення у попередньому зв'язку, який мутує у частково змінену чи повністю іншу форму» [Латур, 2014: с. 55]. Саме тому дослідження слід починати не з «соціальної детермінованості дії» або «раціональних здібностей індивідів» та інших спільних фреймів, в які зазвичай намагаються помістити будь-який соціум вчені, котрі дотримуються більш «класичного» погляду на суспільства, — почати варто з «неодетермінованості дії», невизначеностей, суперечок, суперечностей у пошуках суб'єкта (суб'єктів) дії та умов його (їхніх) дій. Як можна побачити вище, у Фуко соціальна дія розпадається на низку конкретних чинників, серед яких конкретна людина та її практика — лише мала частина функціонування держави: для організації управління необхідне залучення численної кількості не-людських чинників, просторів, середовищ, правил, розпорядків, нормативностей. І все це робиться виключно для того, щоб управління відбувалось регламентованим способом, як цілісна та сингулярна практика. Практика як така, процес, дія, не фіксована однозначно у своїй іманентності, — вона від самого початку і до кінця є зміщеною. Практика розподіляється, розщеплюється, пере-збирається, запозичується, присвоюється насильно, навіюється, підпадає під вплив, передається від актора до актора, від однієї ланки мережі до іншої, перекладається, остенсивно репрезентується, епістемологічно і генеалогічно перебуває в становленні аутопоетичного характеру. Головне джерело дійової сили, самої дії, теж завжди зміщене і не може бути чітко структурованим і підведеним під єдиний критерій: «в першому випадку актант — структурна характеристика, у другому — корпоративне ціле, в третьому — індивід, у четвертому — аморфна множина індивідів» [Латур, 2014: с. 79], — вважає Латур.

Всі ці моменти Латур подає як доказ невизначеності соціальної теорії або її недостатньої визначеності. Невизначеність — це те, що повинно бути

проясненим, а те, що має бути проясненим, — це, власне, результат досліджень, звіт, опис, інтерпретація (в їх єдності). Невизначеність, згідно з Фуко, — це ніцшеанська «дифузія», гра сил, діалектика протиборства, зміщення наголосів. Влада розчиняється в суспільстві, а не сконцентрована над ним як каральний меч або засіб пильнування. Влада — це «газоподібна речовина», а не «тверда поверхня», що тяжіє над індивідом. Спочатку вона «обволакає» суб'єкта, щоб потім, постфактум, «нависнути» над ним. Те, що у більшості соціологічних теорій розуміють як застигли форми, які мають достатню кількість ознак для підтвердження правоти тієї чи іншої теорії (зі сфери так званої соціології соціального), насправді перебуває в безперервному процесі становлення — довга і складна історія взаємних переходів і не до кінця визначене майбутнє. Найбільш об'єктивний аналіз суспільства, всіх його компонентів, відбувається вже постфактум, коли ми маємо хоча б можливість виявити всі актори-мережі, всі приховані дійові сили, які діяли і в якийсь певний момент зупинились. Перебуваючи всередині, у сьогоденні, ми ніколи не можемо достеменно знати всі сили та всі актори-мережі. У перспективі «від першої особи» завжди щось уникає уваги, лишається «за кадром», оскільки й сам кадр — нерухомий фрейм. П. Бурдьє намагався вибратися з кола «перспективи першої особи» шляхом введення «подвійної об'єктивації», заміни суб'єкт-об'єктного відношення суб'єкт-суб'єктно-об'єктом: спостерігач спостерігає за спостерігачем (observer observes the observer), який спостерігає за об'єктом. У соціології це не спрацювало — «метаспостерігач» може існувати лише для минулого, ретроспективно розглядаючи висловлювання, дискурси, події, артефакти поза тим контекстом, в якому вони відбувалися.

У критичному ставленні до сучасного, теперішнього, на наш погляд, і криється відома «кантіанська установка» Фуко: «Багато що в нашому досвіді перекоує, що історична подія Просвітництва не зробила нас повнолітніми, — і ми все ще ними не стали. Тим часом, мені здається, що можна надати якийсь сенс тому критичному *запитуванню* про сьогодення і про нас самих, яке сформулював Кант, розмірковуючи про Просвітництво. Мені здається, що саме таким і є той спосіб філософування, який упродовж двох останніх сторіч був для нас і важливим і ефективним. Критичну онтологію нас самих слід розглядати, звичайно, не як теорію, доктрину, навіть не як сукупність знань, які постійно накопичуються: потрібно розглядати її як установку, як *етос*, як філософське життя, де критика того, чим ми є, одночасно є і історичним аналізом меж, які нам поставлено, і спробою їх можливого подолання» [Foucault, 1984: с. 35–36]. І такого роду запитування про сьогодення, по суті, втілює глибину генеалогічного пошуку, археології знань, археології влади і того, що ми, в контексті дослідження, можемо назвати археологією збірок. Межі груп, їхні прояви, процес групоутворення, якісний склад збірки, засоби її гомеостазу і життєздатність, внутрішній етос — усі ці моменти поєднуються в соціології асоціацій на противагу «со-

ціології соціального». «Групи створюються, активності з'ясовуються, об'єкти відіграють роль» [Латур, 2014: с. 123].

Не можна задовольнитися суто соціальними поясненнями, не можна вивести із суспільства метамодель усіх типів соціальних практик, а саме суспільство потім втиснути в метатеорію — саме суспільство слід спершу побудувати та сконструювати. Єдині ж координати, на які нам варто орієнтуватися під час аналізу людських практик, це те, що Фуко називає «режимами функціонування істини» [Фуко, 2014]. У своєму останньому прижиттєвому лекційному курсі «Мужність істини» філософ наводить приклад істин, які функціювали за доби античності: 1) істина пророка (профетична істина); 2) істина наставника (техне); 3) істина мудреця; 4) істина парресіаста (того, хто має мужність говорити правду). Ці режими функціонування істин, що, очевидно, не збереглися у теперішньому часі: збірки мутували, відбувся зсув. Профетичний дискурс, який займав дуже серйозне місце в духовному житті античної людини, сьогодні витіснений до крайніх меж серед форм суспільної свідомості, а істини мудреця і парресіаста об'єдналися в режимі наукової істини та у революційному дискурсі й моралі. Парресіаст говорить без прикрас про реальний стан справ, про те, що і як відбувається в світі, навіть якщо ця правда «гірка» для інших. Те ж саме робить і вчений. Мудрець каже про те, як влаштовано світ, про те, як слід чинити людині і на що вона має сподіватися — те ж саме робить вчений. З одного боку, можна констатувати незмінність режимів істин, з іншого ж — навряд чи можна говорити про те, що генеалогічно ці режими є ізоморфними.

У Латура зустрічаємо наступне: «будь-яка конкретна взаємодія рясніє елементами, які від початку присутні в ситуації, прийшли в неї з якогось іншого часу, з якогось іншого місця, породжені якоюсь іншою силою. [...] Дія завжди зміщується, з'єднується, делегується, перекладається. І якщо спостерігач піде за цим розмаїттям, його понесе від конкретної взаємодії в інші місця, в інші часи, і з'являться інші сили, яким треба буде надати форму» [Латур, 2014: с. 233–234]. Фактично Латур буквально відтворює у подібному підході ідею генеалогічного проекту Фуко, ідею пошуку засновків не у конкретно взятому об'єкті, але в інших об'єктах, у відносинах, зв'язках, епістемах. Сама ідея «збірки», виходячи з усього сказаного вище, дедалі більше нагадує епістему у Фуко. А археологічний пошук останнього нерозривно пов'язаний із намаганням «йти за акторами», простежувати всі відносини, розплутувати «клубок» складних соціальних зв'язків — усе те, що ми зустрічаємо вже у Латура. Хоча, звичайно ж, не можна казати про «плагіат»: має місце вплив, а не копіювання ідей, що очевидно також, виходячи з того, що самі ідеї Латура також формувались поступово, покроково, у річищі континентальної соціологічної та антропологічної традиції (що, звичайно ж, включає вплив Т. Парсонса, Ж. Дюмезиля, К. Леві-Строса, Г. Тарда і що можна ясно побачити у більш ранніх працях Латура [Latour, 1992; Латур, 2006; Латур, 2015]). Фуко, який поза сумнівом відчув вплив антропології,

крім останньої був глибоко вкорінений у філософський та психіатричний дискурс. Одним із перших текстів філософа, який це демонструє, є, наприклад, його передмова до «Сну та існування» Л. Бінсвангера [Фуко, 2015], де ідея необхідності «глибинної антропології», «антропології збірок», вже набуває обрисів, яким, упродовж усього життя Фуко, належить оформитись, нарешті, у «глобальний нарис», про який йшлося на початку статті.

Саме такої методології дотримується філософ, досліджуючи ранній і пізній (сучасний йому) капіталізм і лібералізм як економічну доктрину. Об'єкт дослідження, його межі і напрямки, в яких слід рухатися при розробці проблеми, він строго позначає як «сітку» (можна сказати і «мережу»): «Сам термін “влада” не вказує ні на що інше, як на межу відносин, які слід проаналізувати у всій повноті, і те, що я запропонував назвати управлінням, тобто тим, що керує поведінкою людей, є нічим іншим, як установленням сітки для аналізу цих владних відносин» [Фуко, 2010: с. 239]. Саме поняття «управління» у Фуко також має інше, більш широке значення, ніж те, яке прийняте у соціології та науках з державного управління. Фактично цих значень усього три. «Перш за все, — пише він, — під “управлінням” я розумію сукупність інститутів, процедур, аналізів і рефлексій, розрахунків і тактик, за допомоги яких реалізується вельми специфічний і надзвичайно складний різновид влади, який має в якості головної мети населення, у якості пізнавального забезпечення — політичну економію, а в якості ключового інструменту — засоби та пристрої безпеки. По-друге, під “управлінням” я розумію тенденцію, спрямовану силу, яка безперервно і впродовж дуже тривалого часу зумовлює на Заході домінування того типу владних відносин, який можна назвати “правлінням” над суверенітетом і дисципліною, силу, яка викликає розвиток, з одного боку, цілої низки специфічних установ управління, а з іншого — цілої категорії особливих знань. І, нарешті, під “управлінням”, я гадаю, слід розуміти процес або, радше, результат процесу, в рамках якого держава, яка була в Середні сторіччя державою юстиції і стала в XV і XVI сторіччях державою адміністративною, поступово називається державою “об-урядовленою»» [Фуко, 2011: с. 162]. Управління, відповідно, — це своєрідний актор-мережа: воно є і процесом, і результатом, і типом відносин, і дійовою силою, і збіркою (як сукупністю), і сіткою, яку необхідно послідовно встановити, звести теоретику, але не для того, щоб «держава», «соціальне», впали в неї як здобич. «Управління» має бути дзеркальним відображенням «держави», її двійником на теоретичному рівні, описом, а не інтерпретацією. Інтерпретувати ж слід не об'єкти, а отримані шляхом дослідження результати.

Встановити ж сітку можна лише, висловлюючись словами Латура, «йду-чи за акторами», якщо кожна дійова особа, кожна сила, яка має значення в аналізі феномену, торує свій шлях, залишаючи сліди, які являють собою сполучні нитки, основу збірки, каркас. Це не сітка, в яку вкладаються явища, з якими має справу наука, а явища як складові елементи сітки, якій

лише належить з'явитися у майбутньому. Ті ж слова адресує Фуко американському лібералізму, аналізу якого присвячено не одну лекцію його курсу «Народження біополітики»: «В Америці лібералізм — [...] це радше тип відносин між керівниками і керованими, ніж техніка керуючих, яку обернено на керованих» [Фуко, 2010: с. 276–277]<sup>2</sup>. На нашу думку, ці слова можна екстраполювати і на будь-який інший тип лібералізму, а також на будь-який тип відносин між владою і підлеглими взагалі. Того же, кого називають індивідом (підлеглий), розглядають «як наслідок влади, оскільки влада є процедурою індивідуалізації. Саме на тлі цієї владної мережі, яка функціює в точках різниці потенціалів, у точках зрушень, виникає щось, іменоване індивідом, групою, колективом, інститутом. Інакше кажучи, ще до розгляду інститутів слід аналізувати силові відносини в рамках тих тактичних диспозицій, які пронизують собою ці інститути» [Фуко, 2007: с. 26].

Влада не виникла несподівано і не існувала завжди (як певна «трансцендентна» реальність), вона формувалась поступово, перетинаючи збірки, пере-збираючи їх, порушуючи межі груп, переінакшуючи те, що заведено називати «соціальним тілом». Влада формувалась у релігійних суспільствах, у світських, у варварських топосах «гладкого та рівного простору», у техніках та практиках аскетів, ченців, монархів, пастирів, античних педагогів та стародавніх філософів. Але при цьому нічого з переліченого фактично не має місця в сучасності — соціальне пере-зібране у нові, небачені раніше види, світу явлено нові гібриди між людьми, словами та речами, нові типи відносин. Владні відносини та соціальні загалом гетерогенні, вони є відносинами диференціації, які не можна строго класифікувати в рамках однієї ієрархічної таблиці, елементи якої супідрядні один щодо одного. Подібні таблиці — кадри, фрейми — здатні лише (в найкращому випадку) подати історичну ретроспективу мутацій. Найчастіше ж такі фрейми обмежені намаганням констатувати факти сучасності у доволі редукованій формі (оскільки, як ми казали раніше, перспектива дослідника «від першої особи» приховує деякі з чинників, які дослідник нездатний побачити).

Одна річ точно виглядає безсумнівною: починати варто не з цілого, не з абстракції, і навіть не з феноменів як таких — інакше ми матимемо справу з непізнаними «речами-в-собі». Починати слід з відносин, взаємодій, сил — саме в дії і у відносинах актант виявляє свої реальні властивості. Іноді, власне, взаємодія як така і являє собою вичерпні властивості предмета дослідження. Саме такими є для Фуко американський лібералізм і система влади. Точно так само діє у своїй АМТ і Бруно Латур, кажучи про реляційність [Latour, 2008], використовуючи це поняття на противагу епістемологічному конструктивізму та релятивізму — не «відносність» наших знань, а

<sup>2</sup> Американський лібералізм у цій інтерпретації можна також розглядати як друге значення «управління», яке ми наводили раніше і яке фігурує у лекційному курсі «Безпека, територія, населення».

мінливий характер феноменів, пізнаваний через їхні стосунки, є способом досягнення об'єктивних знань про те, чим є щось, чим воно було, буде і чим воно ніколи не було, не є та не буде. Реляційність же, в свою чергу, обмежена рухом провідників між збірками (або епістеми). На останньому моменті варто зупинитися докладніше.

Раніше було сказано, що збірка нагадує епістему — це має рацію лише в деяких випадках, коли саме «соціальне тіло» на певному етапі свого розвитку розглядають як єдину конкретну збірку. Рух же, одночасні і багатовимірні відносини, які слід дослідити, мають місце *між* збірками і в *одній* епістемі. Епістема є простором, в якому існують збірки, особливим режимом функціонування відносин між збірками і групами, особливим типом резонансу. Епістема описується через відносини між малими збірками-елементами і самими цими збірками, вони являють собою її компоненти. Але на більш високому рівні ми, звичайно ж, можемо розглядати як збірку і саму епістему. Її слід розуміти як збірку, яка безперервно змінюється та мутує, оскільки змінюються та мутують її частини, умови її конституювання. Епістемологічний розрив, про який писали Фуко, Г. Башляр та Ж. Кангілем, представляє собою ніщо інше, як момент, коли частини стають «більшим, ніж ціле». Іншими словами, коли зміни компонентів епістеми та її складових частин утворюють нове ціле. Змінюються відносини та якісний склад збірок, причому зміна відбувається до такого стану, що немає сенсу (як і можливостей) казати більше про те, що ми маємо справу з однією і тією самою епістемою. Історія науки демонструє це доволі точно, якщо поглянути, наприклад, на історію фізики<sup>3</sup>.

«Взаємодії рясніють структурами, які надають їм обриси; але самі ці структури залишаються надто абстрактними, допоки не знайдуть конкретизацію, мобілізацію, реалізацію або втілення в будь-якій локальній і живій взаємодії» [Латур, 2014: с. 238]. Структури як щось властиве реальності створюються в процесі зворотного зв'язку між збірками, локальне стає глобальним як частина, при цьому будучи єдино тим, що робить саме глобальне.

---

<sup>3</sup> Так, відкриття Макса Планка не можна було б назвати епістемологічним розривом між сучасною та класичною фізикою. Радше це було початком розриву, першою тріщиною, яка постійно поглиблювалась та збільшувалась за рахунок інших експериментів, теорій та відкриттів, які, в свою чергу, засновувались на концепції «кванта дії», утворюючи разом певного роду збірку емпіричних фактів та теорій (під акомпанемент проваленої серії дослідів Майкельсона – Морлі). Ідеї А. Айнштайна, Е. Шредингера, В. Гайзенберга, В. Паулі, Н. Бора та ін. наповнювали цю збірку філософським, математичним та загальнофізичним змістом, породжуючи «науку фізику» у якості збірки «нового типу». Класичну фізику більше не розглядали як цілісну збірку, натомість вона являла собою елемент, малу збірку, включену до каркасу ширшого масиву теоретичного знання, у якому відносини між матерією, енергією і фундаментальними взаємодіями описували у новому ключі. Збірок стало більше, вони змінилися, їх постійна мутація привела до якісно відмінної збірки, і між двома фізиками (етапами науки) нині існує згаданий епістемологічний розрив.

Сила як сила «в собі» також існує лише за певних умов: повинні бути об'єкти і процеси, люди і не-люди, на які ця сила може впливати (інакше вона ніяким чином себе не проявляє). Якщо управителів ніким керувати, тоді не існуватиме ніякого державного управління взагалі — петлі зворотного зв'язку невпинно переслідують соціальну теорію. Не існує також ніякого «реального обсягу» опису конкретної взаємодії чи соціальної формації, як не існує ніяких «достатніх даних» та «достатнього обґрунтування» для того, щоб можна було пояснити щось у рамках тієї чи тієї теорії. Захоплення численних відносин і збірок без будь-яких обмежень на зміст кінцевого результату, без апіорних структур — ось чим є «вичерпне соціологічне дослідження». Таким самим чином мислить і Фуко. Існують свого роду «лакуни», які в результаті генеалогічного пошуку мають бути заповнені. Але ми не маємо початкової кількості цих лакун, вони перебувають немовби «в тумані», в якому ми навпомацки пробираємося між відносинами, силами, групами і збірками, наштовхуючись на нові «білі плями», які чекають на заповнення.

Ідеї Латура та Фуко — не тотожні одна одній і не єдині. Можна говорити радше про те, що АМТ Латура є окремим випадком, фрагментом, нарисом ширшого нарису — генеалогічного пошуку Фуко (і одночасно концептуальною кристалізацією цього пошуку). Слідом за цим можна стверджувати також про те, що прочитання теорії Фуко в термінах Латура дає нам базис для затвердження досить серйозного інструментарію, який можна ефективно застосовувати в соціальній теорії. Фуко закликав не довіряти дипломованим «експертам», не йти на поводу у інтелектуалів, ґрунтуючись виключно на їхніх статусах або науковій традиції; будь-яка наукова школа — і особливо це стосується соціально-гуманітарної сфери — в будь-який момент може виявитися ненауковою, антинауковою, псевдонауковою. Фуко закликав ученого-дослідника, який займається проблемами суспільства, не довіряти теоріям, які дедуктивно виводять базис та редукують до нього будь-який феномен, що його мають досліджувати. Досягти цього «відречення» можна, лише уникаючи «поверхонь»: дослідник соціального, філософ, політолог, культуролог, антрополог чи соціолог не повинен рухатись поверхнями, поданими лише контурами «соціального тіла», інакше він серйозно ризикує залишитись з об'єктом дослідження як із річчю-в-собі, ухопивши лише деякі її властивості та певні контури, які відкриваються йому у первинному зіткненні, у недостатній взаємодії.

Невизначеність явищ — не перепона, але стимул для подальшого руху, те, що Дж.Дж. Гібсон у своїй екологічній оптиці називає «стимульною інформацією» [Гібсон, 1988]. Завдяки стимульній інформації око сприймає навколишнє середовище. Подібну стимульну інформацію має і соціальне — це поверхні, невизначеність яких приховує сили, процеси, відносини, рухи, невідомі групи, приховані межі, об'єкти (не-люди) і суб'єктів дії. Всі невизначеності вирішуються, щойно ми «підемо за акторами» або, іншими словами, почнемо «археологічний пошук». Соціальні потоки сховано під на-

шаруваннями та квазіпричинами — в деяких випадках вони приховані навмисно, в інших — через природні причини. І завдання генеалогії соціального, археології знання про соціальне, полягає в тому, щоб «відкопати» ці потоки, знаючи приблизно заздалегідь, де «копати» (адже ті, хто не хочуть, щоб їх було знайдено, плутатимуть сліди). Саме тому нам слід йти за тими, хто знає, де вони знаходяться, хоча б приблизно, як мандрівник, що в лісі йде стежками тварин, які ведуть до водопою. Нехай актор-мережа не зможе надати нам всю повноту інформації — актор здатен лише вказати, де варто шукати, а якщо шукати варто всередині нього самого — надати себе нашому «лікарському погляду» (звичайно, за його згоди). Дослідник соціального створює «архів» (у тому розумінні, яке Фуко вкладав у це слово у його «Археології знання» [Фуко, 2012]), робить записи в ході дослідження, крок за кроком просуваючись до останнього елементу, який необхідно включити у мережу відносин, які репрезентують соціальне. Він не знає ані вигляду, ані змісту цього останнього елементу — саме тому навіть у закінченій соціальній теорії завжди існує елемент невизначеності. Інший же елемент — це, власне, перспектива першої особи і теперішній час, які обмежують наші інтуїції, спрямовані на майбутнє.

Для Фуко археологічний пошук ніколи не обмежувався суспільством «як таким». Окреслену методологію він використовував у конкретних сферах: божевільня, клініка, тюрма, сексуальність, суб'єкт тощо. Для кожного з досліджуваних явищ існував свого роду «нарис» методу (не зацементований на рівні доктрини) — все той же самий археологічний пошук через товщу дискурсів, епістем, висловлювань, подій. Латур узагальнив цей пошук на рівні царини «соціального», ввівши лише термінологічну конкретику (на нашу думку, задля економії думки). Але враховуючи, що «соціальне» як об'єкт дослідження не «вище» та не «нижче», наприклад, «медицини», не слід говорити про щось «більш загальне»: кожен з об'єктів дослідження по-своєму багатий, різноманітний, складний, нерівномірний та завжди недостатньо визначений. З іншого боку, археологія Фуко може бути використана і, наприклад, для дослідження науки — як конкретної дисципліни, так і для науки загалом — як інституції, як процесу та як результату (згадаймо, що саме в цих трьох іпостасях подає Фуко і феномен «управління»). А це, в свою чергу, говорить про те, що, навіть охоплюючи масштаби досліджуваних явищ, навіть якщо ці явища недостатньо пов'язані одне з одним (як не пов'язані наукові факти фізики з політичним становищем у країні), так чи так — теорія Фуко є загальним, універсальним інструментом, який не є завершеним до кінця, через що цей інструмент відкрито для постійних змін. Незавершеність ця не говорить про «недоробленість» теорій Фуко — йдеться про відкритість саме для концептуальних та інструментальних продуктивних змін. Теорія пропонує себе дослідникові не у вигляді монолітного явища — вона «пропонує» доповнити себе, пере-відкрити, переоформити, врешті-решт — пере-зібрати. Саме Perezбіркою ідей Фуко й намагався зай-

нятись Латур, розширивши їх (чи звузивши?) до тієї сфери, під якою зазвичай розуміють «основи соціології». Як і Фуко, Латур принципово не закриває свій проект, не герметизує його, замикаючи на собі — АМТ в наші дні продовжує знаходитись у стані свого становлення. І ця відкритість, незавершеність, ця сутність «теорії як нарису», є безсумнівною перевагою АМТ перед іншими соціальними теоріями, які сьогодні використовують у соціології. В цій же відкритості перевага і ідей Фуко, їхня продуктивність та надзвичайна привабливість. Там, де замість деталі на малюнку порожнеча, завжди існує можливість (і спокуса) додати власну деталь, яка може бути й недоречною. І навпаки, в інших випадках, деталь, яку було додано ззовні, ідеально поєднується з нарисом, доповнюючи композицію. На наш погляд, Латур зробив саме це, творчо змінивши та доповнивши соціальні ідеї Фуко. Саме тому дослідникам Фуко та тим, хто використовує його ідеї у науковій практиці, слід віднести із більшою увагою та цікавістю до акторно-мережевої теорії, яка стрімко розвивається сьогодні, а прихильникам АМТ, в свою чергу, — бути уважнішими до соціальної теорії Фуко, не соромлячись подібної спадковості. Подібною спадковістю, навпаки, слід пишатись.

#### ДЖЕРЕЛА

- Гибсон, Дж.Дж. (1988). *Екологический подход к зрительному восприятию*. Москва: Прогресс.
- Делез, Ж. (2003). *Нищие и философия*. Москва: Ad Marginem.
- Латур, Б. (2006). *Нового времени не было. Эссе по симметричной антропологии*. Санкт-Петербург: Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге.
- Латур, Б. (2015). *Пастер: Война и мир микробов, с приложением «Несводимого»*. Санкт-Петербург: Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге.
- Латур, Б. (2014). *Пересборка социального: введение в акторно-сетевую теорию*. Москва: Изд-во «Дом Высшей школы экономики».
- Фуко, М. (2012). *Археология знания*. Санкт-Петербург: ИЦ «Гуманитарная академия».
- Фуко, М. (2011). *Безопасность, территория, население. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1977–1978 учебном году*. Санкт-Петербург: Наука.
- Фуко, М. (2005). *Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью*. Ч.2. Москва: Праксис.
- Фуко, М. (2016). *Лекции о «Воле к знанию» с приложением «Знание Эдипа»*. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1970–1971 учебном году. Санкт-Петербург: Наука.
- Фуко, М. (2014). *Мужество истины. Управление собой и другими II*. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1983–1984 учебном году. Санкт-Петербург: Наука.
- Фуко, М. (1999). *Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы*. Москва: Ad Marginem.
- Фуко, М. (2007). *Психиатрическая власть. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1973–1974 учебном году*. Санкт-Петербург: Наука.
- Фуко, М. (2015). *Ранние работы*. Санкт-Петербург: Владимир Даль.
- Фуко, М. (2010). *Рождение биополитики. Курс Лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1978–1979 учебном году*. Санкт-Петербург: Наука.
- Фуко, М. (1994). *Слова и вещи*. Санкт-Петербург: A-cad.
- Foucault, M. (1984). What is Enlightenment? In: *The Foucault Reader*, ed. by P. Rabinow. New York: Pantheon Books.

- Latour, B. (2013). *An Inquiry into Modes of Existence: An Anthropology of the Moderns*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Latour, B. (2014). *On Some Affects of Capitalism. Lecture given at the Royal Academy, Copenhagen*. Mode of access: <http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/136-AFFECTS-OF-K-COPENHAGUE.pdf>.
- Latour, B. (2008). When things strike back: a possible contribution of «science studies» to the social sciences. In: *The British Journal of Sociology*, Vo. 51, Iss. 1. Mode of access: <http://onlinelibrary.wiley.com/sci-hub.io/doi/10.1111/j.1468-4446.2000.00107.x/pdf#>.
- Latour, B. (1992). Where are the missing masses? The sociology of a few mundane artifacts. In: *Shaping technology / building society: studies in sociotechnical change*. Cambridge: Massachusetts.

Статтю одержано 12.02.2017

## REFERENCES

- Gibson, J.J. (1988). *Ecological approach to visual perception*. [In Russian]. Moscow: Progress. [= Гибсон 1988]
- Deleuze, G. (2003). *Nietzsche and philosophy*. [In Russian]. Moscow: Ad Marginem. [= Делёз 2003]
- Latour, B. (2006). *There was no new time. Essay in symmetrical anthropology*. [In Russian]. St.Petersburg: Izdatelstvo Yevropeiskogo universiteta v Sanct-Peterburge. [= Латур 2006]
- Latour, B. (2015). *Pasteur: War and peace of microbes, with application of "Irreducible"*. [In Russian]. St.Petersburg: Izdatelstvo Yevropeiskogo universiteta v Sanct-Peterburge. [=Латур 2015]
- Latour, B. (2014). *Reassembly of social: Introduction in actor-network theory*. [In Russian]. Moscow: Izdatelstvo "Dom Vysshey shkoly ekonomiki". [=Латур 2014]
- Foucault, M. (2012). *Archeology of knowledge*. [In Russian]. St.Petersburg: IC "Gumanitarnaya akademiya" [=Фукко 2012]
- Foucault, M. (2011). *Security, territory, population. Course of lectures read in College de France in 1977—1978*. [In Russian]. St.Petersburg: Nauka. [=Фукко 2011]
- Foucault, M. (2005). *Intellectuals and power: Selected political articles, speeches and interviews*. P.2. [In Russian]. Moscow: Pracsis. [=Фукко 2005]
- Foucault, M. (2016). *Lectures on "Will to know" with a supplement "Edip's knowledge". Course of lectures read in College de France in 1970—1971*. [In Russian]. St.Petersburg: Nauka. [=Фукко 2016]
- Foucault, M. (2014). *The courage of truth. The government of self and others. II. Course of lectures read in College de France in 1983--1984*. [In Russian]. St.Petersburg: Nauka. [=Фукко 2014]
- Foucault, M. (1999). *To supervise and punish. Birth of the prison*. [In Russian]. Moscow: Ad Marginem. [=Фукко 1999]
- Foucault, M. (2007). *Psychiatric power. Course of lectures read in College de France in 1973—1974*. [In Russian]. St.Petersburg: Nauka. [=Фукко 2007]
- Foucault, M. (2015). *Early works*. [In Russian]. St.Petersburg: Vladimir Dal. [=Фукко 2015]
- Foucault, M. (2010). *The birth of biopolitics. Course of lectures read in College de France in 1978—1979*. [In Russian]. St.Petersburg: Nauka. [=Фукко 2010]
- Foucault, M. (1994). *Words and things*. [In Russian]. St.Petersburg: A-cad. [=Фукко 1994]
- Foucault, M. (1984). What is Enlightenment? In: *The Foucault Reader*, ed. by Paul Rabinow. N.Y.: Pantheon Books. [=Foucault 1984]
- Latour, B. (2013). *An Inquiry into Modes of Existence: An Anthropology of the Moderns*. Cambridge, MA: Harvard University Press. [=Latour 2013]

- Latour, B. (2014). *On Some Affects of Capitalism. Lecture given at the Royal Academy*. Copenhagen. Retrieved from: <http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/136-AFFECTS-OF-K-COPENHAGUE.pdf>. [=Latour 2014]
- Latour, B. (2008). When things strike back: a possible contribution of «science studies» to the social sciences. In: *The British Journal of Sociology*, Vol. 51, Iss. 1. Retrieved from: <http://onlinelibrary.wiley.com/sci-hub.io/doi/10.1111/j.1468-4446.2000.00107.x/pdf#>. [=Latour 2008]
- Latour, B. (1992). Where are the missing masses? The sociology of a few mundane artifacts. In: *Shaping technology / building society: studies in sociotechnical change*. Cambridge, Massachusetts. [=Latour 1992]

Received 12.02.2017

*Мстислав Казаков*

## ГЕНЕАЛОГІЯ «ЗБІРОК» ВЛАДИ У БРУНО ЛАТУРА ТА МІШЕЛЯ ФУКО

Стаття є продовженням авторського дослідження генеалогії акторно-мережевої теорії та її зв'язку із соціальною та політичною філософією Мішеля Фуко. На підставі загальної репрезентації зв'язку «спадковості» двох зазначених моделей дослідження та пояснення соціального проведено герменевтичну експозицію розуміння сутності влади через концепцію «збірок» у АМТ і доведено генетичний зв'язок екстенціоналів (референтів) ідей Латура з ідеями Фуко. Засадовими для цього дослідження є компаративний аналіз соціальних теорій в дискурсі сучасних соціо-гуманітарних досліджень, а також герменевтичний підхід до історико-філософської реконструкції соціальної теорії Фуко в контексті розуміння сучасних ідей АМТ. Стверджується, що, незважаючи на розбіжність інтенціоналів (в першу чергу йдеться про відсутність поняття «збірки» у філософії Фуко), саме фукольдінська генеалогія та археологія влади та знання генетично передують епістемічним, соціальним та політичним імплікаціям, вкладеним в інтенціонал «збірки», який використано у філософії Латура. Як ключове положення, спільне для обох теорій, постульовано ідею, згідно з якою влада не виникла «несподівано» і не існувала як незалежна від індивіда трансцендентна реальність. Обґрунтовано поступовий, «покроковий» характер формування влади на перетині соціальних збірок та їх пере-збірок, через порушення меж соціальних формувань та переінакшення «соціального тіла».

*Ключові слова:* акторно-мережева теорія, біополітика, управління, збірка, археологія, генеалогія, Латур, Фуко, соціальна теорія

*Mstyslav Kazakov*

## GENEALOGY OF POWER “ASSEMBLAGES” BY LATOUR AND FOUCAULT

The paper continues the author's research of genealogy of actor-network theory and its connection with social and political philosophy of Michel Foucault. Basing on general representation of “hereditary” relation of the two models of research and explanation of social reality, the hermeneutic exposition of understanding of the phenomenon of power through the conception of “assemblages” in ANT is made. The genetic connection of extensions (referents) of Latour's and Foucault's ideas is demonstrated. Methodologically, the paper is based on the comparative analysis of social theories in the discourse of modern socio-humanitarian studies, as well as hermeneutic approach to the historical-philosophical

reconstruction of Foucault's social theory in the context of understanding of contemporary ideas of ANT. It is claimed, that, in spite of intentions diversity (particularly, connected with the absence of the concept "assemblage" in Foucault's philosophy), the genealogy and archaeology of power of Foucault genetically precedes epistemic, social and political implications of the intention of "assemblage", which is used in Latour's philosophy of social. The main thesis, which is common for both theories, postulates the idea, according to which, the power did not emerge "unexpectedly" and did not exist as a kind of transcendental reality, independent of individual. Contrary to such a way of interpretation of social reality, the gradual, "step-by-step" character of power formation on a crossing of social assemblages and their re-assembling, through the transgression of social formations and alteration of "social body" is justified.

*Keywords:* actor-network theory, biopolitics, governmentality, association, archaeology, genealogy, Foucault, Latour, social theory

---

**Казаків, Мстислав** — кандидат філософських наук, викладач кафедри філософії, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». Сфера дослідницьких інтересів— епістемологія, філософія науки, філософія свідомості, моральна філософія, акторно-мережева теорія, формальна соціологія, філософська думка Мішеля Фуко.

**Kazakov, Mstyslav** — candidate of sciences in philosophy, lecturer at the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute". Research interests: epistemology, philosophy of science, philosophy of consciousness, moral philosophy, actor-network theory, formal sociology, Michel Foucault's philosophic thought.

---